

ისტორიული მეთოდი ეკონომიკური სინამდვილის ანალიზში

ეთერ ვარძიაშვილი
სტუ-ს დოქტორანტი

მზევინარ ზოტიკიშვილი
სტუ-ს დოქტორანტი

რეზიუმე

ეკონომიკური მეცნიერება იკვლევს ეკონომიკურ მოვლენათა სამყაროს მრავალი მიმართულებით. უპირველეს ყოვლისა, აუცილებელია გამოვყოთ მასში ის განყოფილება, რომლის სახელწოდებაცაა „ეკონომიკური თეორია“. ეკონომიკური თეორია შეადგენს ეკონომიკური მეცნიერების მხოლოდ ბირთვს, გულს, მაგრამ არ მოიცავს ეკონომიკური ცოდნის გამოყენებით და ემპირიულ განყოფილებებს. ეკონომიკური თეორია – ესაა ეკონომიკური მეცნიერების განყოფილება, რომელიც განზოგადებული და რაციონალურად დასაბუთებული ცოდნის სისტემაა, იგი აღწერს, ხსნის და განჭვრეტს რეალურ ეკონომიკურ მოვლენათა და ობიექტთა სამყაროს ფუნქციონირებას. ისტორიული მიმართულების ეკონომიკურ მეცნიერებებს მიაკუთვნებენ ეკონომიკურ ისტორიას და ეკონომიკური აზრის ისტორიას (ეკონომიკური მოძღვრებების); ეკონომიკური მეცნიერებები გამიზნულია სახალხო მეურნეობის დარგების სამართავად, როგორებიცაა: ქვეყნის მოსახლეობის და დემოგრაფიის ეკონომიკა, შრომის ეკონომიკა, და სხვ.

საკვანძო სიტყვები: ეკონომიკური თეორია, ეკონომიკური აზრის ისტორია, ეკონომიკური ადამიანი, კლასიკური სკოლა, ეკონომიკის მეთოდოლოგია, კლიომეტრია.

ABSTRACT

Economics studies various aspects of an economic phenomenon. First of all, it's important to point out the economic theory. Economic theory is the core of economics but it does not cover applied and empirical sides of economic knowledge. Economic theory is a branch of economics, which is generalized and rationally grounded systematic knowledge. Economic theory describes, explains and prefigures real economic phenomenon and functioning of the material world. Historical methods of economics include history of economics and history of economic thought (economic doctrine). Economic sciences seek to control public economic fields, economics of national population and demographics, labour economics, etc.

Keywords: economic theory, history of economic thought, economic human, classical economics, - methodology of economics, cliometrics.

შესავალი

ეკონომიკა სოციალური მეცნიერებაა, რომელიც შეისწავლის საქონლისა და მომსახურების წარმოებას, განაწილებას, გაცვლასა და მოხმარებას. საქართველოს ისტორიაში ეკონომიკა და ეკონომიკური აზრის განვითარება ერთ ერთი ყველაზე ნაკლებად შესწავლილი მიმართულებებია. რა საკვირველია ამას თავისი მიზეზები გააჩნია. ყველა ქვეყნის და მათ შორის საქართველოს მემკვიდრეობა ბევრად უფრო მეტად აღწერდნენ კონკრეტულ მომენტში ქვეყანაში მიმდინარე ეკონომიკურ მდგომარეობას.

ისეთ პერიოდში როცა საქართველოს სამეფო ან სამეფოები იყენებდნენ თავისუფალი და ღია ეკონომიკის პრინციპებს, საქართველოს ქალაქები მოკლე დროში ახერხებდნენ რეგიონულ სავაჭრო ცენტრებად გადაკეთებას, რასაც ეკონომიკური ნისვლა ახლავდა თან.

ძირითადი ნაწილი

მონეტარული პოლიტიკის მხრივ საქართველოს ისტორიიდან შესაძლებელია რამდენიმე მაგალითის მოყვანა. მაშინ როცა საქართველოში ფულის მიმართ იყენებდნენ ლიბერალურ მიდგომას, ქვეყანაში ვაჭრობა წარმოუდგენლად ვითარდებოდა, რადგან უცხო ქვეყნის ვაჭრებს შეეძლოთ თავის სასურველ ვალუტაში ეწარმოებინათ სხვადასხვა ოპერაციები, რაც რა საკვირველია აადვილებდა ეკონომიკურ ურთიერთობას.¹

იმის გამო რომ საქართველო ევროპისა და აზიის დამაკავშირებელ გზაზე მდებარეობს, ძალიან უწყობს ჩვენს ქვეყანას ხელს რომ სავაჭრო ურთიერთობები ძალიან გაღრმავდეს და ფეხი მოიკიდოს. ჩვენი ქვეყანა ვაჭრების მათთვის სასურველ გარემოს სთავაზობენ, ამ ნიშნით განსაკუთრებულად გამოირჩეულია დავითისა და გიორგი ბრწყინვალეს მეფობის პერიოდები. საქართველოს მოსახლეობას ძალიან კარგი დამოკიდებულება ჰქონდათ ვაჭრებთან და ფულთან. ოდითგანვე საქართველო აგრარულ ქვეყანას წარმოადგენდა. საქართველოს მკვიდრი მჭიდრო დამოკიდებულებაში იყვნენ სასოფლო-სა-

1 საქართველოს ისტორია და ეკონომიკური თავისუფლება ჟურნალი „ტაბულა“ 16.09.2011 <http://www.tabula.ge/ge/blog/55813-saqartvelos-istoria-da-ekonomikuri-tavisufleba> გვ 1

მეურნეო პროდუქტით საკუთარი მოთხოვნილების დაკმაყოფილებაზე.²

ეკონომიკურ მოძღვრებათა ისტორია ეკონომიკის განუყოფელი ნაწილია. ეკონომიკურ მოძღვრებათა ისტორია უძველესი დროიდან იღებს სათავეს. მაშინ როცა პირველი სახელმწიფო ჩამოყალიბდა.

უძველესი დროიდან საქართველოში გაერთიანებული სამეფოს ხანაში სახელმწიფო სალარო ერთგვარი ხელუხლებელი ხაზინა იყო, სადაც ძვირფასეულობა და განძი ინახებოდა. ამასთან ერთად ასევე არსებობდა მოძრავი სალაროც, რომელიც თან მიჰქონდათ მეფის მოგზაურობის დროს. სალაროს გამგებელს მოლარეთუხუცესი ეწოდებოდა. მოლარეთუხუცესის დამხმარე მოხელეები იყვნენ სალაროს მოლარეები, რომლებიც X ს-დან იხსენიებიან წყაროებში.

ძველ საქართველოში არ არსებობდა იმ სახის ბანკები, როგორებიც ძველ საბერძნეთსა და რომში ფუნქციონირებდა, მაგრამ მევახშეობის ინსტიტუტი საკმაოდ გავრცელებული იყო. საქართველოში განსაკუთრებით მაშინ გავრცელდა მევახშეობა, როდესაც ყოველწლიურად მოსახლეობისაგან დიდი ფული გადიოდა ხარკად დამპყრობელ ქვეყნებში და სახელმწიფო სალაროც საკმაოდ გაღარიბებული იყო.

ისტორიული წყაროები გადმოგვცემს, ძველად საქართველოში არსებულა სპეციალური საკრედიტო გამსესხებელ-დამგირავებელი და სავაჭრო ამხანაგობანი, რომელთა წევრს **ორტალი** ეწოდებოდა. ვალის გადახდა უფრო და უფრო უჭირდათ ხალხს და დაგირავებული მამულები ასეთი გაჭირვებისას გამოუსყიდელი რჩებოდა.

ისტორიული სკოლა არის ერთსა და იმავე რეგიონში და დაახლოებით ერთსა და იმავე დროს მცხოვრებ იმ ეკონომისტთა ჯგუფი, ვისი მეთოდოლოგიაც აშკარად ან შეფარულად ამკვიდრებს ისტორიული მეთოდების პრიორიტეტს თეორიულზე, როგორც გლობალური ისე ლოკალური მასშტაბით. ისტორიული სკოლის მეთოდოლოგია, პრინციპში, უკუაგდება ისტორიულ ცოდნაზე თეორიული ცოდნის პრიორიტეტს და უკუმოდელით ცვლის მას: ისტორიული ცოდნა თავისი მნიშვნელობით ან აღემატება თეორიულს, ან, უკიდურეს შემთხვევაში მისი ტოლია.

ი. შუმპეტერმა მოგვცა ისტორიული სკოლის მეთოდოლოგიის არსის საფუძვლიანი დახასიათება: „ისტორიული სკოლის მეთოდოლოგიის ძირითადი განმასხვავებელი თავისებურება იყო ის პრიინციპი, რომლის თანახმადაც ეკონომიკური ცოდნის კორპუსი მნიშვნელოვან წილად (თავიდან მიაჩნდათ, რომ მთლიანად) უნდა შედგებოდეს ისტორიული მონოგრაფიებისგან მიღებული შედეგების ან განზოგადებებისგან“.³

2 ნამჩავაძე ბ. „დამოუკიდებელი საქართველოს ეკონომიკური ისტორია“, რეიტინგი“ 28.11.2017 გვ.3

3 სიჭინავა ა. - ეკონიკური კვლევის მეთოდები; ავტ. კოლ. თბილისი 2019 გვ 150.

კლასიკური პოლიტიკური ეკონომიკის განვითარებაში განსაზღვრული პირობითობით შეიძლება გამოვყოთ ოთხი ეტაპი:

პირველი ეტაპი: მისი საწყისი ეტაპი XVIII ს. დასასრულსა და XVIII ს. დასაწყისზე მოდის, რომელიც ინგლისში უ. პეტის მოძღვრების წყალობით და საფრანგეთში პ. ბუაგილბერგის ნაშრომების გამოჩენით, ყალიბდება მერკანტილიზმის ალტერნატიული ახალი წარმომადი მოძღვრების ნიშნები, რომელსაც შემდგომში კლასიკურ პოლიტიკურ ეკონომიკას უწოდებენ. ეს ავტორები მკვეთრად კიცხავდნენ პროტექციონისტული სისტემის მენარმეობის შემაფერხებენ თავისუფლებას. მათ შორის გაკეთდა საქონელთა და მომსახურების ღირებულების ხარჯვითი განმარტებების პირველი მცდელობები.

ამ ეტაპის შემდგომი სტადია დაკავშირებულია XVIII ს. შუახანებისა და მეორე ნახევრის დასაწყისთან როდესაც ე.წ. ფიზიოკრატიზმის-სპეციფიკური მიმდინარეობის დაწყებით კლასიკური სკოლის გარგლებში-მერკანტილისტური სისტემა უფრო სიღრმისეულ და არგუმენტირებულ კრიტიკას დაექვემდებარა. ფიზიოკრატებმა (ფ. კენემ და ა. ტიუგომ) მნიშვნელოვნად წასწიეს წინ ეკონომიკური მეცნიერება, განსაკუთრებით რიგი მიკრო და მაკროეკონომიკური კატეგორიების განმარტებით, თუმცა მათი ყურადღება თითქმის მთლიანად გამახვილებული იყო სასოფლო-სამეურნეო წარმოების პრობლემებზე ეკონომიკის სხვა სფეროების და განსაკუთრებით მიმოქცევის სფეროს საზიანოდ.

მეორე ეტაპი: „კლასიკური სკოლის“ განვითარების ამ პერიოდის დროს მონაკვეთი მთლიანად დაკავშირებულია დიდი მეცნიერ-ეკონომისტის ა. სმიტის სახელთან და შემოქმედებასთან, ვისი გენიალური ნაწარმოებია „ხალხთა სიმდიდრე“ (1776) მთელი XVIII საუკუნის უკანასკნელი მესამედის ეკონომიკური მეცნიერების ყველაზე მნიშვნელოვანი მიღწევა გახდა.

მისმა „**ეკონომიკურმა ადამიანმა**“, და „**უჩინარი ხელისთ**“ განჭვრეტამ შეძლეს ეკონომისტთა არაერთი თაობის დარწმუნება ადამიანთა სურვილისა და ცნობიერებისგან დამოუკიდებლად ბუნებრივი წესრიგის და სუბიექტური კანონების სტიქიური მოქმედებების გარდაუვალობაში.

კლასიკურად ითვლება ა. სმიტის მიერ (ქინძისტავების მანუფაქტურის მასალების მიხედვით) შრომის დანაწილების და მისი მწარმოებლურობის ზრდის კანონების აღმოჩენა. მის თეორიულ გამოკვლევებს ასევე ემაყრებიან თანამედროვე კონცეფციები საქონლისა და მისი თვისებების, ფულის, ხელფასის, მოგების, კაპიტალის, მწარმოებლური შრომის შესახებ.

მესამე ეტაპი: ამ ეტაპის ქრონოლოგია პრაქტიკულად XIX საუკუნის მთელ პირველ ნახევარს მოიცავს, როდესაც მსოფლიოს განვითარებულ ქვეყნებში (ინგლისა და საფრანგეთში) განხორციელდა გადასვლა მანუფაქტურული წარმოებიდან ქარ-

ხნებსა და ფაბრიკებზე, ე.ი. მანქანურზე ანუ როგორც ამბობენ ინდუსტრიულ წარმოებაზე, რომელიც სამრეწველო გადატრიალებას ნიშნავდა. ამ პერიოდში „კლასიკური სკოლის“ საგანძურში უდიდესი წვლილი შეიტანეს ადამიანებმა რომლებიც საკუთარ თავს ა.სმითის მონაწილეებს და მიმდევრებს უწოდებდნენ, ინგლისელებმა დ. რიკარდომ, თ. მალთუსმა და ნ. სენიორმა, ფრანგებმა ჟ. სიემ, ფ. ბასტიამ და სხვა. თუმცა ეს ავტორები თავიანთ კერძო მისდევნენ, მაგრამ ძირითადად ეკონომიკურ მეცნიერებაში ღირებულების თეორიას მიიჩნევდნენ და ხარჯვით კონცეფციას ემხრობოდნენ. მიუხედავად ამისა თითოეულმა მათგანმა ეკონომიკურ აზრის ისტორიაში და ლიბერალური საბაზრო ურთიერთობების ჩამოყალიბებაში შესამჩნევი კვალი დატოვა.

ჯ.ბ.სეი იყო ერთ-ერთი ყველაზე ოდიოზური კონცეფციის ავტორი „კლასიკურ სკოლაში“ რომელმაც სეის „ბაზრების კანონი“ ანუ უბრალოდ „სეის კანონი“ სახელწოდება მიიღო. ამ კანონს 100 წელზე მეტი ხანის მანძილზე იზიარებდნენ და ჯერ „კლასიკოსები“ ხოლო შემდეგ „ნეოკლასიკოსები“. ჟ. ბ. სეი და მისი თანამოაზრეები სმითისეულ თეორიას იზიარებენ და ამტკიცებდნენ რომ: „მოქნილი ხელფასისა და ცვალებადი ფასების დროს სარგებლის განაკვეთი გაანაწილდება მოთხოვნასა და მიწოდებას, დანაზოგებს და ინვესტიციებს სრული დასაქმების დროს“.⁴

ხოლო დ. რიკარდომ, რომელიც სხვა მის თანამედროვეებთან შედარებით მეტ პოლემიკას ეწეოდა ა.სმითთან და ამასთან, მთლიანად იზიარებდა უკანასკნელის შეხედულებებს „საზოგადოების ძირითადი კლასების“ შემოსავლების წარმომავლობის ბუნების შესახებ, პირველად გამოავლინა თავისუფალი კონკურენციის პირობებში კანონზომიერი ტენდენცია მოგების ნორმის შემცირებისა, შეიმუშავა დასრულებული თეორია მიწის რენტის ფორმების შესახებ, ამასთან დიდი წვლილი მიუძღვის ფულის როგორც საქონლის ღირებულების შეცვლის ერთ-ერთი საუკეთესო კანონზომიერების დასაბუთებისთვის.

თ. მალთუსის ნაშრომებში ა. სმითის არასრულყოფილ კონკურენციის განვითარებაში საზოგადოების კვლავწარმოების მექანიზმის შესახებ (მარქსის მიხედვით) წამოყენებულია ორიგინალური თეორიული დებულება „მესამე პირების“ შესახებ, რომელიც შესაბამისად ერთობლივი საზოგადოებრივი პროდუქტის შექმნაში საზოგადოების არა მხოლოდ „მწარმოებლური“, არამედ ასევე „არამწარმოებლური“ ფენების სავალდებულო მონაწილეობა საბუთდება. ამ მეცნიერს ეკუთვნის იდეა საზოგადოების კეთილდღეობაზე, რომელიც ეკონომიკურ აზრის ისტორიაში ხალხთომოსახლეობის პირველ თეორიას დაედო საფუძვლად.

მეოთხე ეტაპი: ამ დამამთავრებელ ეტაპზე XIX საუკუნის მეორე ნახევარში დომინირებდა ჯ.ს.მილის და კ.მარქსის ნაშრომები, რომლების განაზო-

გადეს „კლასიკური სკოლის“ საუკეთესო მიღწევები. მოცემულ პერიოდში უკვე დაიწყო ეკონომიკური აზრის ახალი, უფრო პროგრესული მიმართულებების ჩამოყალიბება, რომელმაც შემდგომში „ნეოკლასიკური ეკონომიკური თეორიის“ სახელწოდება მიიღო. ამის მიზეზი მნიშვნელოვანწილად ის იყო, რომ კლასიკური პოლიტიკური ეკონომიკის უკანასკნელი ლიდერები, მაინც სიმპატიებს უცხადებდნენ მუშათა კლასს და მიმართულები იყვნენ „სოციალიზმისა და რეფორმისაკენ“.⁵

„ძველი ისტორიული სკოლის“ მნიშვნელობა, სხვა ეტაპებთან შედარებით, ეკონომიკური აზრის სოციალურ-ეკონომიკური მიმართულების განვითარებაში განსაკუთრებით უნდა გამოვყოთ იმის გამო, რომ ეს ეტაპზე ავტორებმა, როგორც გერმანული ისტორიის სკოლის ფუძემდებლებმა, ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანეს მისი ძირითად ფასეულობათა ჩამოყალიბებაში.

ძველი ისტორიული სკოლის მეორე ფუძემდებელი, ციურხის ბერნის და იენის უნივერსიტეტების პროფესორი, ბრუნო ჰილდებრანდი (1812-18780) მსხვილი ნაშრომის „ანმყოფა და მომავლის პოლიტიკური ეკონომია“ (1848) ავტორია, არანაკლებ აქტიურია, მაგრამ ეკონომიკური მეცნიერებაში ზოგჯერ ისტორიულ მეთოდს ემხრობა.

სკოლის კიდევ ერთი ფუძემდებელი, ფრაიბურგის და ჰაიდელბერგის უნივერსიტეტების პროფესორი კარლ გუსტავ ადოლფ კნისი (1865-1898) დაჟინებით მოითხოვდა ისტორიული მეთოდის პრიორიტეტს ეკონომიკურ მეცნიერებაში. მისი წიგნიც „პოლიტიკური ეკონომია“ გამხილულია ისტორიული თვალსაზრისით.

გერმანელმა ავტორებმა ეკონომიკური გამოკვლევების მეთოდების პრობლემის ანალიზი ცენტრში დაყენებით, არსებითად მოიგეს მეცნიერული დავა კლასიკოსებთან და პოლიტიკური ეკონომიის მეთოდოლოგიაში ახალი გოზიტიური ელემენტები შეიტანეს, რომლებსაც საფუძვლად დაედო მეთოდოლოგიის თვისებურებებს, რომლებიც მათი წყლობით წარმოიშვა ეკონომიკური აზრის სოციალურ-ისტორიულ მიმართულებებში. მეთოდოლოგიის ამ თვისებურებათა არსი კი შეიძლება დაყვანილ იქნეს შემდეგ სამ დებულებაზე:

1. ქვეყნის ეკონომიკურ განვითარებაზე სოციალური გარემოს, მათ შორის ადამიანისეული ფაქტორის ზეგავლენის გათვალისწინება.

2. ეკონომიკური და არაეკონომიკური ფაქტორების და კატეგორიების ურთიერთკავშირისა და ურთიერთგანპირობებულობის გავლენა;

3. საზოგადოების განვითარების ფაზებისა და ეტაპების გამოკვლევაში კრიტერიუმისა ადგილისა და როლის განსაზღვრაში.⁶

5 ხარიტონაშვილი ჯ. „ეკონომიკური აზრის ისტორია“ თბილისი 2019 წ. გვ.75

6 ხარიტონაშვილი ჯ. „ეკონომიკური აზრის ისტორია“ თბილისი 2019 წ. გვ.218

4 ხარიტონაშვილი ჯ. „ეკონომიკური აზრის ისტორია“ თბილისი 2019 წ. გვ.77

ახალი ისტორიული სკოლის მეთოდოლოგიამ აჩვენა სხვადასხვაგვარ ეკონომიკურ კვლევებში ისტორიული მეთოდის გამოყენების ახალი შესაძლებლობები, რომლებიც, ალბათ, კიდევ უფრო გაუმჯობესდება და გაღრმავდება მას. ესენია:

1. ისტორიული მეთოდი იკვლევს და სწავლობს ისტორიულ ფაქტებს. ისტორიული ფაქტია ისტორიული რეალობის ნებისმიერი მოვლენა, რომელსაც უშუალოდ ან გაშუალებულად აკვირდება და არეგისტრირებს ისტორიული შემეცნების სუბიექტი.

2. ეკონომიკურ მეცნიერებაში ისტორიულ მეთოდს ორი მიმართულებით იყენებენ - როგორც ეკონომიკური ინსტიტუტების ისტორიის კვლევის მეთოდს და როგორც ეკონომიკური ცოდნის დაგროვების ისტორიის კვლევის მეთოდს.

3. ეკონომიკური ისტორია ახალი ეკონომიკური ისტორიის სკოლის სახით ეყრდნობა მის მიერვე შემუშავებულ განსაკუთრებულ მეთოდს - კლიომეტრიას. **კლიომეტრია** არის ეკონომიკურ ისტორიასა და ეკონომიკურ მოძღვრებათა ისტორიაში შესრულებული ყველა კვლევის ერთობლიობა, რომელშიც აქტიურად იყენებენ სტატისტიკურ და რაოდენობრივ მეთოდებს.

4. ისტორიული სკოლის მეთოდოლოგია, პრინციპში, უგულვებელყოფს ისტორიულ ცოდნაზე თეორიული ცოდნის პრიორიტეტს და უკუმოძღვრებით ცვლის მას: „თავისი მნიშვნელობით ისტორიული ცოდნა ან აღემატება თეორიულს, ან, უკიდურეს შემთხვევაში, მისი თანაბარია“

5. შეგვიძლია ვისაუბროთ ეკონომიკურ მეცნიერებაში რამდენიმე ისტორიული სკოლის არსებობაზე. მათგან ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანია XIX ს. მეორე ნახევრისა და XX ს. პირველი მესამედის გერმანული ისტორიული სკოლა და ახალი ეკონო-

მიკური ისტორიის თანამედროვე ინგლისურ-ამერიკული სკოლა.⁷

დასკვნა

ისტორიული მეთოდი ორი ეკონომიკური დისციპლინის - ეკონომიკური ისტორიისა და ეკონომიკურ მოძღვრებათა ისტორიის წამყვანი მეთოდია. ყველა სხვა ეკონომიკური საგნებისთვის იგი მეორეხარისხოვან მეთოდად უნდა განვიხილოთ. ეკონომიკური მეთოდოლოგია (ეკონომიკური მეცნიერების მეთოდოლოგია) ესაა უმნიშვნელოვანესი მიმართულება საზოგადოების ეკონომიკური ცხოვრების კვლევაში.

„**ეკონომიკური კვლევის მეთოდების**“ ათვისება საშუალებას იძლევა ღრმად ჩავწვდეთ ეკონომიკური სინამდვილის კვლევის საკვანძო საშუალებებს და მაქსიმალური სარგებლით გამოვიყენოთ ისინი ჩვენს სამეცნიერო და პრაქტიკულ საქმიანობაში.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ბიუკენენი ჯ. „ნობელიანტი ეკონომისტები. თბ., 2004
2. სიჭინავა ა. „ეკონიკური კვლევის მეთოდები“ ავტ. კოლექტივი; თბ. 2019წ
3. სილაგაძე ა. ეკონომიკური დოქტრინები. თბილისი. 2010.
4. ხარიტონაშვილი ჯ. „ეკონომიკური აზრის ისტორია“ თბ. 2019
5. J. Buchanan. Cost and Choice: an Inquiry in Economic Theory. Chicago, 1969.
6. P. Нуреев. Теория общественного выбора. М., 2005

7 სიჭინავა ა. - ეკონიკური კვლევის მეთოდები; ავტ. კოლ. თბილისი 2019წ გვ 161.